

ЕВОЛЮЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ГАЛИЧИНИ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ В АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ 1848–1849 РР.

THE EVOLUTION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN HALYCHYNA AFTER THE REVOLUTION IN THE AUSTRIAN EMPIRE IN 1848–1849

Бутирін Є.О., к.ю.н.,
доцент кафедри теорії та філософії права

Одеський державний університет внутрішніх справ

У статті здійснено історико-правовий аналіз реформи місцевого самоврядування на території Галичини після революції в Австрійській імперії в 1848–1849 рр. Річ у тім, що саме тоді, під впливом революційних подій, вперше в історії імперії Габсбургів відбулись докорінні зміни в поглядах на характер державної влади. Запровадження конституційного правління посунуло абсолютизм, тим самим приєднавши Австрійську державу до західноєвропейських країн, де вже діяв принцип розподілу влад. Власне, для Галичини друга половина XIX ст. пройшла під знаком реформ, які принципово змінили адміністративний устрій краю, а отже, він зазнав змін та управління на місцях. У цей час починає втілюватися ідея децентралізації монархічної влади, яка оформилась через автономію провінцій імперії. Переслідувались дві цілі: з одного боку, були присутні намагання посилити єдність держави, а з іншого – надати більше можливостей самоврядуванню окремих країв, навіть визнати за ними право участі в законодавчій справі. На середину XIX ст. в адміністративній системі Галичини налічувалось 20 повітів. Ці адміністративні одиниці за розпорядженням міністра внутрішніх справ від 8 жовтня 1850 р. було поділено на 63 староства. Циркульний адміністративний поділ у зв'язку зі знесенням конституції залишався чинним до 1866 р. Зроблені висновки, що запровадження повітового самоврядування було заходом прогресивним. Суспільно-політичне життя повіту вишло з небуття та стало резонансним для всього краю. В українського національного руху відкривались нові можливості, з'явилась нова політична платформа. Певною мірою проходило школу самоврядування і населення, хоча звісно, що українство не було задоволене незначним представництвом у повітових радах і майже відсутністю своїх представників у виділах. Порядок формування повітових рад та їх виділів створював умови для панування в цих місцевих органах саме поляків і взагалі унеможливлювала створення української більшості.

Ключові слова: адміністративна реформа, революція, повіт, повітова рада, повітовий виділ, самоврядування, конституція.

The article provides a historical and legal analysis of the reform of local self-government in Halychyna after the revolution in the Austrian Empire in 1848–1849. Only two cities, Krakow and Lviv, were behind the county system. The Council managed the common county property, controlled the cultural institutions, health care, charitable institutions, and was responsible for the roads. County authorities were also endowed with control functions over urban and rural communities. The local councils' decision could be suspended if the county division recognized it as contrary to the current legislation or went beyond the competence of the institution that issued it. According to the law, the control functions also had a disciplinary component, and the Council was embodied with the right to apply disciplinary sanctions to local officials. The responsibility was in the form of penalty imposition concerning grave offenses; after coordination of such question with the county headman, the violator could be removed from the post. Performing control functions, the county representation itself was under dual control. In the first instance, general control was vested in the Halychyna Regional Sejm, which, through its allocation, monitored the condition and use of county property. However, direct control was exercised by the county headman. He determined the compliance of the county authorities' acts with the current legislation and ensured that the competencies were not exceeded. In case of a question concerning the county council's dissolution, such a right belonged to the province governor.

It has been concluded that the introduction of county self-government was a progressive measure. The socio-political life of the county emerged from nowhere and became resonant for the whole region. New opportunities arose for the Ukrainian national movement, and a new political platform appeared. To some extent, there was a school of self-government and population, although Ukrainians were not satisfied with the small representation in the county councils and the almost absence of their representatives in the divisions.

Key words: administrative reform, revolution, county, county council, county allocation, self-government, constitution.

Розвиток держави неможливий без розвитку регіонів, багато залежить від того, наскільки сильною є регіональна влада, як вона забезпечує надання соціальних послуг населенню. Розуміючи важливість цієї проблеми, на сучасному етапі розвитку всіх гілок влади постає питання про необхідність вдосконалення теорії та практики сучасного державотворення, зумовленого трансформаціями в політичній системі суспільства, проведенням адміністративно-територіальних, регіональних реформ, упродовженням конструктивного соціального партнерства між центром і територіями. За таких умов важливо враховувати як міжнародний, так і національний правовий досвід. Особливий інтерес для нас становить історико-правовий аналіз реформ місцевого самоврядування в Австрійській Імперії в другій половині XVIII ст., які здійснювалися в тому числі й на українських землях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі деякі аспекти еволюції місцевого самоврядування на території Галичини в другій половині XIX ст. проаналізовано в наукових працях українських вчених-правознавців, зокрема І. Бойко, Б. Тищика, М. Никифорова, О. Сухого, І. Настасяк, Н. Панича, Х. Моряк-Протопопової та інших науковців. Однак питання реформування місцевого самоврядування на території Галичини після

революції в Австрійській імперії в другій половині XIX ст. продовжують залишатися не досить вивченими.

Формування цілей. Метою статті є історико-правовий аналіз реформування системи місцевого самоврядування на території Галичини після революції в Австрійській імперії 1848–1849 рр.

На виконання ст. 77 Конституції Австрійської імперії 1849 р., яка передбачала наділення коронних країв держави крайовими конституціями, цісарським патентом від 29 вересня 1850 р. було затверджено Крайовий статут для Королівства Галіції та Лодомерії з Великим князівством Краківським [1]. Відповідно до статуту королівство ділилось на три округи правління – *regierungsgebiete*: краківський, львівський і станіславський. Кожний округ мав свою окрему соймову курію, яка посилала до Крайового виділу, який був органом-виконавцем усієї крайової репрезентації, по п'ять окружних делегатів. Отже, статут хоча й не задовольнив повною мірою вимоги, висунуті до уряду Руською Радою щодо поділу краю за національною ознакою, втім пішов на певну зустріч українським прагненням. Як зазначав В. Левинський, уряд у кожному разі розмежував впливи й владу обох народів і ховав Українців перед польською майоризацією [2, с. 6].

Майстерно маніпулюючи національними політичними рухами, урядові досить швидко вдалося запровадити в державі контрреволюційні заходи: 31 грудня 1851 р. було знесено даровану цісарем конституцію як таку, що не відповідає інтересам Австрійської імперії, а разом із нею і Крайовий статут королівств, припинено функціонування Державного сейму, а разом із ним і Головної Руської Ради [3], насамкінець абсолютистську систему в імперії було відновлено. До всіх цих негараздів додався ще й той, що майже на десять років очільником краю став лютий ворог українства польський аристократ граф А. Голуховський Старший (нім. Agenor Goluchowski der Ältere). Одне це вже можна вважати суттєвою перемогою польської партії.

Під впливом революційних подій 1848–1849 рр. вперше в історії імперії Габсбургів відбулись докорінні зміни в поглядах на характер державної влади. Запровадження конституційного правління посунуло абсолютизм, тим самим приєднавши Австрійську державу до західно-європейських країн, де вже діяв принцип розподілу влад. Ганс Кох визначив цю добу австрійської історії як еру кінця абсолютизму й нової візії австрійської парадигми, що проголошувала необхідність трансформації Габсбурзької імперії в монархічну федерацію народів [4, с. 39, 51].

У цей час до політичного життя долучаються представники буржуазії. Просвітницьтво й політизація суспільства шляхом політичної публіцистики зумовили появу феномену громадської думки, який досить часто вступав у суперечність із волею Богоданого імператора. Широкий суспільний резонанс отримали погляди лідерів думок і дискусій інтелектуалів, що породило таке явище, як політичні петиції, що містили в собі вимоги політичного й національного змісту. У такий спосіб широкі верстви населення почали долучатися до державно й національно політичних дискусій і конфліктів. Почали діяти представницькі органи в державі.

За цих обставин подальша еволюція місцевого самоврядування проходила в умовах розвитку буржуазної державності, на тлі жорсткої боротьби глобального абсолютизму з народно-національною демократією, що ледве народилася.

Саме під час цього протистояння поліційно-абсолютистського режиму й ліберально-демократичних кіл австрійського суспільства було сформовано опозиційно-ліберальну програму, до складу якої увійшла популярна на той час в Європі доктрина самоврядування громад [5, с. 271].

Власне для Галичини друга половина XIX ст. пройшла під знаком реформ, які принципово змінили адміністративний устрій краю, а отже, зазнало змін і управління на містах. У цей час починає втілюватися ідея децентралізації монархічної влади, яка оформилася через автономію провінцій імперії. Переслідувались дві цілі: з одного боку, відбувалися намагання посилити єдність держави, а з іншого – надати більше можливостей самоврядності окремих країв, навіть визнати за ними право участі в законодавчій справі [6; 17].

На середину XIX ст. в адміністративній системі Галичини налічувалось 20 циркулів, а саме: Краківський, Вадовицький, Бохенський, Новий Сонч, Тарнівський, Ясло, Ряшів, Сянок, Перемишль, Жовківський, Львівський, Золочівський, Самбірський, Бережанський, Стрийський, Станіславів, Коломийський, Тернопільський, Чортківський і Чернівецький [10]. Ці адміністративні одиниці за розпорядженням міністра внутрішніх справ від 8 жовтня 1850 р. було поділено на 63 старства [11, с. 8].

Циркульний адміністративний поділ у зв'язку зі знесенням конституції залишався чинним до 1866 р. Проте відмова від централізованої системи управління в державі й рішення щодо запровадження громадського самоврядування не узгоджувались із наявною системою та потребували реформування. Було вирішено взяти за основу

нового адміністративного поділу вже наявний розподіл краю на 218 судових повітів, трошки укрупнивши його [12, с. 233–296].

Відповідно до відомостей із канцелярії Галицького намісництва, усталеність адміністративних кордонів відбулась лише в першій половині 70-х років XIX ст. [13]. Щодо міст, то продовжувала діяти єдина система класифікації в монархії, запроваджена в 1810 р., яка вважала містом поселення, що налічувало 2 тис. і більше мешканців [14, с. 354–355]. Їх численність постійно зростала, так, на 1857 р. у Східній Галичині нараховувалося 45 міст та 3 380 сіл. Закон від 13 березня 1889 р. додав до переліку міст ще 30 галицьких поселень, 19 з яких припадали на схід. Наступні зміни було оформлено законом від 3 липня 1896 р., який оголосив містами на сході ще 83 населених пункти. Отже, на кінець XIX ст. у Галичині нараховувалося 171 місто й містечко, з яких 103 припадало на східну її частину [15, с. 93–94].

У різних провінціях Австрійської імперії та підконтрольних територіях національно-визвольна активність, від якої залежав успіх повстань у цих суспільствах, була різною. Можна було спостерігати, як в Угорщині серби й хорвати виступили на захист імперії проти угорців. Так само й в Галичині австрійська влада знайшла підтримку в русинів, тим самим послабивши польську партію.

Але реванш абсолютизму не міг бути повним, бо революція змінила державу з середини, зовнішні поразки (австро-італо-французька війна, а потім і австро-прусска) теж залишили свій відбиток. Панівна династія переконалась, що після «Весни народів» ігнорувати національні інтереси народів імперії й надалі не можливо, централізація та тотальна германізація не в змозі сформувати оновлене суспільство. Задля цього потрібен компроміс між владою монарха й модерними засобами побудови держави. Сутність цього компромісу містилась не в запровадженні ліберального принципу поділу гілок влади, за яким пішли в Європі, а лише в обмеженні монархічної влади парламентом (Державною Радою) на загальнодержавному рівні й крайовими сеймами на провінційному.

Провідний принцип, покладений в основу організації адміністративного самоврядування в Австрійській імперії, полягав у створенні системи самоврядних органів на рівні крайового управління, більш-менш самостійних і наявних поряд з урядовими, але без безпосереднього підпорядкування центральному урядові.

Цісарський патент від 20 жовтня 1860 р. [18] розпочав перебудову держави за автономно-федералістичним принципом, ним був затверджений «постійний і незмінний Основний державний закон», який встановив федералізацію Австрійської монархії, передавши національні землі в управління сеймам. Королівства Галиції та Лодомерії з Великим князівством Краківським разом із князівствами Освенцим і Затор проголошувались коронним краєм із широким автономним статусом. А вже 26 лютого 1861 р. цісарем була дана згода на новий проєкт конституції, який отримав назву «лютневого патенту» й ще більше розширював повноваження сеймів [19, с. 15–31]. Щодо Галицького сейму, то визначення його правового статусу містилось у додатку № II, літера «О», лютневого патенту [20, с. 10].

Відповідно до положень Закону Про повітове представництво [27, с. 106–127] у кожному повіті були утворені повітова рада як ухвальна й контрольна інституція з її виконавчим органом – повітовим відділом. Склад ради налічував 26 осіб, які обирались спочатку на три роки, а потім цей строк було подовжено до шести. Обрання членів ради відбувалося за куріальною системою, що базувалася на ценових обмеженнях.

Формування виконавчого органу ради – повітового відділу – відбувалось шляхом виборів із членів ради, по одному від кожної курії, після цього рада обирала разом

ще двох членів виділу. Таким чином, чисельність виділу становила шість осіб під проводом голови ради. Важливі обов'язки покладалась на секретаря повітового виділу. Саме він заступав голову в разі його відсутності, приймав офіційні звернення та листи, що надходили на адресу ради або виділу. На ньому лежало забезпечення підготовки й проведення засідання ради, він опікувався веденням протоколів засідань, слідкував за виконанням бюджету й контролював витрати.

На відміну від ради, яка проводила свої засідання щоквартально, виділ функціонував на постійній основі. Після того, як до компетенції повітового представництва було передано догляд за дорогами, функціональне навантаження на членів виділу суттєво зросло. Крайовий закон передбачав, що повітова рада з метою забезпечення діяльності свого виділу ухвалює штат допоміжного персоналу, умови їх оплати й вимоги до їх фахового рівня. Станом на 1872 р. у середньому за повітовим виділом налічувалося по три особи допоміжного персоналу [28, с. 1–86]. Проте чисельність повітових чиновників і видатки на їх утримання постійно зростали й Крайовий виділ у 1887 р. запросив інформацію з місць. На його вимогу повітові виділи були зобов'язані надати інформацію про діяльність повітових рад і відділів за задалегідь встановленою формою, яка містила п'ять основних категорій, поділених на 19 підкатегорій, що практично стосувалися всіх сфер суспільного життя в повіті. Найважливіші з них містили дані про: персональний склад повітових рад і виділів і зміни в них; установи й фундації, які знаходились в управлінні повітових рад; заходи повітових рад стосовно утримання місцевих доріг, місцевої поліції, шкільництва, добродійних закладів тощо [29]. З'ясувалося, що за минулий час їх чисельність зросла більше ніж у двічі й сягнула 7–8 осіб на повіт [30, с. 111–146].

Сеймове доручення Крайовому виділу було зумовлено розробкою змін до закону про повітове представництво, які повинні були б визначити фаховий рівень чиновників повітових виділів, а саме секретарів, інженерів та інспекторів. Пропонувалося запровадити наявність юридичної, технічної та фінансової освіти. За отриманими з 75 повітів відомостями тільки 15 секретарів мали правничу освіту, а більша частина лише середню. Щодо інженерів, то либонь 12 відповідали запропонованим вимогам, а серед інспекторів лише сім [31, с. 1–40]. Звісно, зазначені кваліфікаційні вимоги ставали потужною перешкодою щодо обрання українців на посаду в повітовому представництві.

Повноваження ради поширювались на весь повіт, включно з міськими й сільськими громадами, а також на двірські обшари. Тільки два міста – Краків і Львів – були поза повітовою системою. За своєю ієрархією та компетенцією повітова влада поступалася лише старостинській. Рада керувала спільним повітовим майном, опікувалася закладами культури, охорони здоров'я, добродійними інституціями, повинна була дбати про дороги. На раду покладался обов'язок щорічного складання повітового бюджету. Також вона мала право на встановлення додатків до податків, що йшли на її утримання та повітові гро-

мадські потреби; розмір таких зборів становив від 20 до 40 відсотків від державних податків [32, с. 67–86].

Таке правове становище зумовлювало ключову позицію повітового представництва в системі органів місцевого самоврядування. А специфіка виборчої ординації надавала полякам можливість домінувати в цій ключовій ланці управління, що підтверджено відомостями галицьких шематизмів щодо всіх повітових рад і відділів Галичини. Куріальна виборча система зумовлювала національний склад повітової влади, тримаючи більшість за поляками [33, с. 29].

Утім, поляки були занепокоєні такою українською активністю та шукали додаткові важелі щодо утримання повітової влади у своїх руках. Саме цим можна пояснити збільшення у двічі, тобто до шести років, терміну повноважень повітових рад. Рішення було ухвалене Галицьким крайовим сеймом із подальшим затвердженням у Відні [34].

І не лише поляки були не задоволені запровадженою системою місцевого самоврядування, вона викликала критику зі всіх боків. Майже кожна сесія Крайового сейму проходила в запеклих дискусіях, пропонувались до розгляду численні проєкти, що переважно спирались на пруський і французький досвід [35, с. 281–283]. Навіть вдалося передати повітовим радам частину повноважень, що входили до компетенції староств. Але краще від цього не стало, бо, передавши громіздкому представницькому органу дріб'язкові справи, було втрачено ефективність адміністрування [36].

Отже, законодавча регламентація формування повітових рад та їх відділів створювала умови для панування в цих місцевих органах саме поляків і взагалі унеможлилювала створення української більшості. На це була спрямована як куріальна система виборів з опосередкованою процедурою виборів у третій і четвертій куріях, так і безпосередня підпорядкованість і підконтрольність рад і відділів старостам і наміснику краю. Навіть тоді, коли долалася перепона виборчої процедури й вдавалося обрати певну кількість русинів у повітову раду, старости за безпосередньою підтримкою намісника не визнавали вибори, розпускали раду й оголошували її перевибори. Високі ценові вимоги до фахового рівня кандидатів на посади ставали надійним додатковим запобіжником, бо невелика кількість українців відповідала встановленим освітнім стандартам. Проте цей запобіжник навряд чи можна поставити в провину можновладцям, докорити можна тим, що в краї українці були усунуті від освіти.

Утім, навіть із таким утиском і нерівністю запровадження повітового самоврядування було заходом прогресивним. Суспільно-політичне життя повіту вийшло з небуття та стало резонансним для всього краю. В українського національного руху відкривались нові можливості, з'явилася нова політична платформа. Певною мірою проходило школу самоврядування й населення, хоча звісно, що українство не було задоволене незначним представництвом у повітових радах і майже відсутністю своїх представників у виділах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусак Т. Крайова конституція для Галичини 1850. *Енциклопедія історії України* : в 10 т. / редкол. : В. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2009. Т. 5 : Кон–Кю. 560 с.
2. Левинський В. Відокремлене Галичини. Монреал : наклад Ів. Гниди з друкарні Новий Світ, 1917. 33 с.
3. Стеблій Ф. Головна руська рада. *Енциклопедія історії України*: Т. 2 : Г – Д / редкол. : В. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2004. 688 с.
4. Kohn H. The Habsburg Empire, 1804–1918. Princeton : N.J., Van Nostrand, 1961. 187 p.
5. Klabouch J. Die Lokalverwaltung in Cisleithanien. *Die Habsburgermonarchie, 1848–1849*. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975. Bd. 2 : Verwaltung und Rechtswesen. XVIII+791 S.
6. Mayrhofer E. Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern mit besonderer Berücksichtigung der diesen Ländern gemeinsamen Gesetze und Verordnungen. Wien : Verlag Manz, 1875. Vol. II. 1624 I. S. 227.
7. Авторство концепту жовтневого патенту належало вже згаданому колишньому наміснику Галичини графу А. Голуховському, який на тоді обіймав посаду міністра внутрішніх справ у кабміні Йогана Рехберга (1859–1861).
8. Grodziski S. Sejm Krajowy galisyjski. 1861–1914. T. I. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe ; Rok wydania, 1993. 557 s.

9. Mayrhofer E. Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern mit besonderer Berücksichtigung der diesen Ländern gemeinsamen Gesetze und Verordnungen. Wien : Verlag Manz, 1875. Vol. II. 1624 S. S. 229 ; Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів : Тріада плюс, 2010. 228 с. С. 10.
10. Das Königreich Galizien und Lodomerien sammt dem Grossherzogthume Krakau und Herzogthume Bukowina in geographisch-statistisch-Beziehung von Hipolit Stupnicki. Mit einer Karte dieses Königreiches / Hipolit Stupnicki. Lemberg, 1853 ; Hipolit Stupnicki Galicja pod względem topograficzno-geograficzno-historycznym. Z mapą Galicji i Bukowiny. Wydanie drugie. Lwow : nakładem A.J. Madfesa i H. Bodeka, 1869.
11. Реєстр населених пунктів України від найдавніших часів до початку XXI ст. / упоряд. Б. Смерека ; наук. ред. М. Капраль. Т.1 : Львівська область. Вип. 1 : Городоцький район. Львів, 2014. 64 с.
12. Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1871. Lwow : Z drukarni E. Winiarza, 1871. 743 s.
13. Адміністративний поділ Львівського повіту // Центральний державний історичний архів України. М. Львів. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 3873. Арк. 1–2.
14. Петришин Г. Порівняльний аналіз урбанізаційних процесів у Галичині та інших землях Австрійської імперії. *Історичне картознавство України*. Львів–Київ–Нью-Йорк : Вид-во М.П. Коць, 2004. С. 349–388.
15. Мазурок О. Міста Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у другій половині XIX – на початку XX століть (1848–1918 рр.). Етносоціальний та економічний аспекти. Т. 1 : Етносоціальний розвиток міст. Ужгород : Карпатська Вежа, 2012. 687 с.
16. Kohn H. The Habsburg Empire, 1804–1918. Princeton : N.J., Van Nostrand, 1961. 187 p.
17. Gumpłowicz L. Einleitung in das Staatsrecht. Berlin : Julius Sittenfeld, 1889. §§ 37–38.
18. Авторство концепту жовтневого патенту належало вже згаданому колишньому наміснику Галичини графу А. Голуховському, який на тоді обіймав посаду міністра внутрішніх справ у кабміні Йогана Рехберга (1859–1861).
19. Grodziski S. Sejm Krajowy galisyjski. 1861–1914. T. I. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe ; Rok wydania, 1993. 557 s.
20. Mayrhofer E. Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern mit besonderer Berücksichtigung der diesen Ländern gemeinsamen Gesetze und Verordnungen. Wien : Verlag Manz, 1875. Vol. II. 1624 S. S. 229 ; Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів : Тріада плюс, 2010. 228 с.
21. Das Königreich Galizien und Lodomerien sammt dem Grossherzogthume Krakau und Herzogthume Bukowina in geographisch-statistisch-Beziehung von Hipolit Stupnicki. Mit einer Karte dieses Königreiches / Hipolit Stupnicki. Lemberg, 1853 ; Hipolit Stupnicki Galicja pod względem topograficzno-geograficzno-historycznym. Z mapą Galicji i Bukowiny. Wydanie drugie. Lwow : nakładem A.J. Madfesa i H. Bodeka, 1869.
22. Реєстр населених пунктів України від найдавніших часів до початку XXI ст. / упоряд. Б. Смерека ; наук. ред. М. Капраль. Т. 1 : Львівська область. Вип. 1 : Городоцький район. Львів, 2014. 64 с.
23. Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1871. Lwow : Z drukarni E. Winiarza, 1871. 743 s.
24. Адміністративний поділ Львівського повіту // Центральний державний історичний архів України. М. Львів. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 3873. Арк. 1–2.
25. Петришин Г. Порівняльний аналіз урбанізаційних процесів у Галичині та інших землях Австрійської імперії. *Історичне картознавство України*. Львів–Київ–Нью-Йорк : Вид-во М.П. Коць, 2004. С. 354–355.
26. Мазурок О. Міста Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у другій половині XIX – на початку XX століть (1848–1918 рр.). Етносоціальний та економічний аспекти. Т. 1 : Етносоціальний розвиток міст. Ужгород : Карпатська Вежа, 2012. 687 с.
27. Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim. Lwów : Drukarnia rządowa, 1866. Cz. XI. № 19. 127 s. S. 106–127.
28. Pilat T. Czynności reprezentacji powiatowych w r. 1872. *Wiadomości Statystyczne o stosunkach krajowych*. Lwów : S. n., 1873.
29. Іваник М. «Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych» («Статистичні відомості про крайові відносини») як джерело з історії місцевого самоврядування в Галичині другої половини XIX – початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2016. № 2. С. 20–24.
30. Starzecki A. Urzędnicy galicyjskich wydziałów powiatowych w r. 1887. *Wiadomości Statystyczne o stosunkach krajowych*. T. X. Z. II. Lwów, 1888.
31. Czolowski B. Urzędnicy galicyjskich wydziałów powiatowych w r. 1894. *Wiadomości Statystyczne o stosunkach krajowych*. T. XV. Z. I. Lwów, 1895.
32. Pilat T. Powiatowe dodatki do podatków rządowych. *Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych*. Lwów, 1873. 86 s.
33. Najdus W. Szkice z historii Galicji. Warszawa : K. ; W. T. I : Galicja w latach 1900–1904. 1958. 409 s.
34. Центральний державний історичний архів України. М. Львів. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 4120. Арк. 199–207.
35. Grzybowski K. Galicja 1848–1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii. Kraków; Wrocław; Warszawa : Ossolineum, 1959. 322 s.
36. Lewicki W. Materiały do reformy gminnej w Galicji. Lwów, 1888.